

Staing na Gàidhlig anns a' Choimhearsnachd Dhùthchasaich: Làn-sgrùdadh Sòiseo-chànanach air Gàidhlig na h-Alba

Conchúr Ó Giollagáin; Gòrdan Camshron; Pàdruig Moireach; Brian Ó Curnáin; Iain Caimbeul; Brian MacDonald agus Tamás Péterváry

1. Amasan Rannsachaidh

Tha an geàrr-chunntas rannsachaidh seo a' toirt sùil air na prìomh thoraidhean a thàinig a-mach à sgrùdadh sòiseo-chànanach farsaing air an ìre chun a bheil Gàidhlig ga cleachdadh gu sòisealta anns na coimhearsnachdan mu dheireadh anns a bheil a' Ghàidhlig a' mairsinn gu dùthchasach. Tha an rannsachadh a' toirt sealladh domhainn agus co-aimsireil air cleachdadh na Gàidhlig agus air toirt seachad a' chànan dhan ath ghinealach mar chànan coimhearsnachd anns na h-Eileanan an Iar, ann an Stafainn san Eilean Sgitheanach agus ann an Tìriodh. Tha e cuideachd a' gabhail beachd air fèin-aithne Ghàidhealach anns na coimhearsnachdan sin. 'S e *Gaelic Crisis* an t-ainm goirid a bhios againn air a' phrìomh fhoillseachadh air a bheil an geàrr-chunntas seo stèidhte. Tha an leabhar a' tighinn a-mach à obair Pròiseact Rannsachaidh Gàidhlig nan Eilean (*Islands Gaelic Research Project*) aig Soillse, a chaidh a thoirt gu buil eadar 2015 agus 2017.

2. Prìomh Thoradh

Anns na coimhearsnachdan dùthchasach Gàidhlig mu dheireadh ann an Alba, tha cleachdadh sòisealta na Gàidhlig agus toirt seachad a' chànan dhan ath ghinealach an ìmpis briseadh sìos. Tha an suidheachadh seo follaiseach tro na diofar modalan rannsachaidh agus ann an toraidhean a' phròiseict uile gu lèir. Tha iad seo a' toirt staing dheamagrafach leantainneach am follais. An lùib na stainge seo tha, sa chiad àite, lùghdachadh ann an dlùths sòisealta luchd-labhairt na Gàidhlig; agus anns an dàrna àite, ìre gu math ìseal de thoirt seachad a' chànan dhan òigridh anns an teaghlach agus anns a' choimhearsnachd, rud a tha a' fàgail gu bheil cleachdadh na Gàidhlig eadar ginealaichean gu math lag. Tha crìonadh an t-sluaigh uile gu lèir a' cur gu mòr ris an dà dhuilgheadas seo.

Às aonais cruth-atharrachadh air poileasaidh poblach agus modhan-taic a tha cuimsichte aig ìre na coimhearsnachd, chan eil de ghoireasan deamagrafach no sòisealta aig an t-sluaigh dhùthchasach Ghàidhlig gus an cumail a' dol mar choimhearsnachdan anns na h-eileanan seachad air na 10 bliadhna ri tighinn, taobh a-muigh lìonraidhean iomallach, neochumanta de luchd-labhairt aosta.

Tha na h-ìrean as àirde de chomas Gàidhlig ann an coimeas ri cleachdadh Gàidhlig am measg nan eileanach a' leigeil fhaicinn gum faodadh barrachd Gàidhlig a bhith ga cleachdadh nas fharsaing ann an caochladh shuidheachaidhean sòisealta na tha ga thoirt gu buil anns an fhrèam-obrach taic agus poileasaidh a tha ann an-dràsta. A dh'aindeoin nan toraidhean trioblaideach anns an aithisg seo bho shealladh dùthchasach, bu chòir beachdachadh gu bheil na toraidhean seo a' toirt am follais nan dlùthsan sòisealta as àirde agus an ìre as làidire a tha fhathast ri fhaighinn de chleachdadh na Gàidhlig ann an coimhearsnachdan.

Tha na modalan rannsachaidh, gu h-àraid an fheadhainn a tha a' cuimseachadh air na ginealaichean as òige, a' sealltainn:

- Ìrean ìseal anns a h-uile tomhas de chomas Gàidhlig ann am buidhnean aoise fo 50 bliadhna a dh'aois
- Ìrean gu math lag de chleachdadh a' chànain air feadh diofar cho-theacsaichean sòisealta
- Gàidhlig air an iomall ann am beatha na h-òigridh anns a' bhun-sgoil is anns an àrd-sgoil
- Tòrr òigridh coma mu àite na Gàidhlig nam beatha
- Sealladh eu-dòchasach, ach cuideachd beachdan a tha a' dol an aghaidh sin, mu chor na Gàidhlig taobh a-staigh theaghlaichean agus choimhearsnachdan anns an àm ri teachd
- Tha toirt seachad na Gàidhlig anns an teaghlach is anns a' choimhearsnachd air a lagachadh gu mòr agus làmh an uachdair aig a' Bheurla anns na coimhearsnachdan seo
- 'S e eileamaid glè bheag de bheatha dhaoine anns na h-eileanan a tha anns na lìonraidhean sòisealta Gàidhlig, ach a-mhàin anns na buidhnean aoise as sine.

3. Co-theacsa Rannsachaidh

Tha a Ghàidhlig mar mhion-chànan agus na cànan iomallaichte anns na h-Eileanan Siar, anns a' choimhearsnachd dhùthchasaich mu dheireadh ann an Alba. Anns an sgìre far a bheil an rannsachadh seo stèidhte, tha 52% den t-sluagh chòmhnaidh ag aithris gu bheil comas aca ann an Gàidhlig. Taobh a-muigh na buidhne aoise 50+, tha a' mhòr-chuid den t-sluagh ag ràdh nach eil comas Gàidhlig aca ann an Cunntas-sluaigh 2011.

A bharrachd air seo, 's e fèin-aithne iomallaichte ann an suidheachaidhean foirmeil no institiuideach a th' anns a' Ghàidhlig, leis gu bheil cha mhòr a h-uile gnìomh foirmeil no institiuideach a' gabhail ri prìomhachas practaigeach na Beurla, ach a-mhàin gnìomhan sònraichte tro mheadhan na Gàidhlig ann an raointean an fhoghlaim agus a' chraolaidh.

Bho shuidheachadh anns an àm a dh'fhalbh far an robh làmh an uachdair aig a' mhion-chànan anns an sgìre, tha cleachdadh na Gàidhlig anns a' choimhearsnachd a-nis air a lùghdachadh gu staid iarmadach ann an suidheachadh mì-chothromach de dhà-chànanachas 'aon-taobhach', far a bheil deagh chomas anns a' Bheurla aig luchd-labhairt dùthchasach na Gàidhlig, ach gun chomas sam bith ann an Gàidhlig a bhith aig a' mhòr-mhòr-chuid de luchd-labhairt dùthchasach na Beurla. Tha seo a' fàgail gum bi làmh an uachdair aig a' Bheurla anns a' mhòr-chuid de shuidheachaidhean neo-fhoirmeil is sòisealta.

Faodar an cruth-atharrachadh seo a lorg tron dàrna leth den 20mh linn suas chun an latha an-diugh. Tha an rannsachadh seo a' suidheachadh coimhearsnachd Ghàidhlig nan Eilean Siar aig puing gu math fada air adhart air loidhne-ama de chonaltradh dà-chànanach ri luchd-labhairt aon-chànanach na Beurla ann an lìonraidhean sòisealta ionadail agus nas fharsainge anns a bheil làmh an uachdair aig a' Bheurla.

Am measg nan cnapan-starraidh eile, cha deach aig a' chomann-sòisealta 'traidiseanta' ('s e sin an co-theacsa sòisealta a tha a' cumail suas cleachdadh sòisealta na Gàidhlig) air adhartas sòiseo-eaconamach a chur còmhla ri beòthalachd shòisealta leantainneach do chànan agus dualchas nan Gàidheal. An àite sin, chaidh an sluagh mion-chànain iomallach dùthchail a shùghadh a-steach mean air mhean dhan t-sluagh cheannasach.

Tha modh ioma-mhodalach an rannsachaidh a tha an lùib an leabhair *Gaelic Crisis a' toirt seachad dàta* bunaiteach air an gabh ro-innleachdan stèidheachadh gus a dhol an sàs ris na trioblaidean a leanas:

- Fianais rè ùine fhada gu bheil deamografaidh nan eilean gu math cugallach
- Dìth soirbheis a thaobh a bhith a' fighe poileasaidh is planadh cànan a-steach ann an ro-innleachdan leasachaidh sòiseo-eaconamach

- Tha prìomhachasan maoinachaidh ann am poileasaidh is leasachadh poblach gu ruige seo air a bhith ro lag, agus air an cuimseachadh ann an dòigh mhì-fhreagarrach, airson cur an aghaidh crìonadh sòisealta sluagh na Gàidhlig
- Tha neo-bhuntainneas sòisealta an t-solarachaidh làthaireil a thaobh poileasaidh cànan air cur ri nàdar de phairilis agus de stadachd an dà chuid aig ìre na coimhearsnachd agus ann am buidhnean oifigeil
- Leis nach eilear a' dol an sàs ri fìor shuidheachadh sòisealta nan Gàidheal, mar shluagh fa leth, thathar a' toirt seachad fhreagairtean neo-phàirteil agus seachantach do phàtran leantainneach a' chrìonaidh.

4. Modhan Rannsachaidh

Chaidh an rannsachadh a thoirt gu buil taobh a-staigh traidisean farsaing an t-sòiseo-chànanachais, le modhan rannsachaidh ioma-mhodalach farsaing a tha a' toirt seachad sgrùdadh co-aonaichte air a' cho-theacsa anns a bheil Gàidhlig ga bruidhinn mar chànan coimhearsnachd dùthchasach.

Ghabh na modhan rannsachaidh seo a-steach sreath de shuirbhidhean agus de cho-chomhairleachaidhean coimhearsnachd mar bhonn-stèidh airson a bhith ag aithneachadh gu mionaideach an t-suidheachaidh anns a bheil a' Ghàidhlig anns na h-eileanan agus na tha an dàn dhi san àm ri teachd.

Rinneadh dà shuirbhidh air feadh na sgìre rannsachaidh: aonan ag amas air buidheann-aoise nan sgoiltean-àraich agus am fear eile a' cuimseachadh air buidheann nan deugairean as sine, a thugadh gu buil anns na ceithir àrd-sgoiltean anns na h-Eileanan Siar. B' e amas an dà shuirbhidh eile dàta mionaideach a chruinneachadh air trì sgìrean sònraichte nan eilean. Chaidh trì sgìrean sònraichte anns na h-Eileanan Siar, (Sgalpaigh na Hearadh, Griomasaigh agus Èirisgeidh), a thaghadh anns an robh dlùths nas àirde de chomas Gàidhlig, an taca ri sgìrean eile, ri fhaicinn ann an dàta a' Chunntais-shluaigh ann an 2011. Tha na modalan rannsachaidh seo a' toirt seachad pròifilean sòiseo-chànanach mionaideach de na coimhearsnachdan Gàidhlig as làidire a tha air am fàgail anns na h-eileanan.

Tha eileamaidean càileachdail an rannsachaidh stèidhte air ochd coinneamhan le buidhnean fòcais a chaidh a chumail anns na ceithir àrd-sgoiltean anns na h-Eileanan Siar, agus sreath de thrì deug co-chomhairleachaidhean poblach air feadh nan sgìrean rannsachaidh gu lèir anns na h-Eileanan Siar, ann an Tìrìodh agus ann an Stafainn. Tha na modhan rannsachaidh seo a' leigeil leinn coimeas pongail a dhèanamh eadar na toraidhean bho na modalan seo air fad agus an fhianais bhunaiteach fhaighinn a tha a' leigeil fhaicinn fìor shuidheachadh cleachdadh na Gàidhlig ann an teaghlaichean is ann an coimhearsnachdan aig ìre fada nas mionaidiche na 's urrainn do Chunntas-sluaigh Nàiseanta na h-Alba a thoirt seachad.

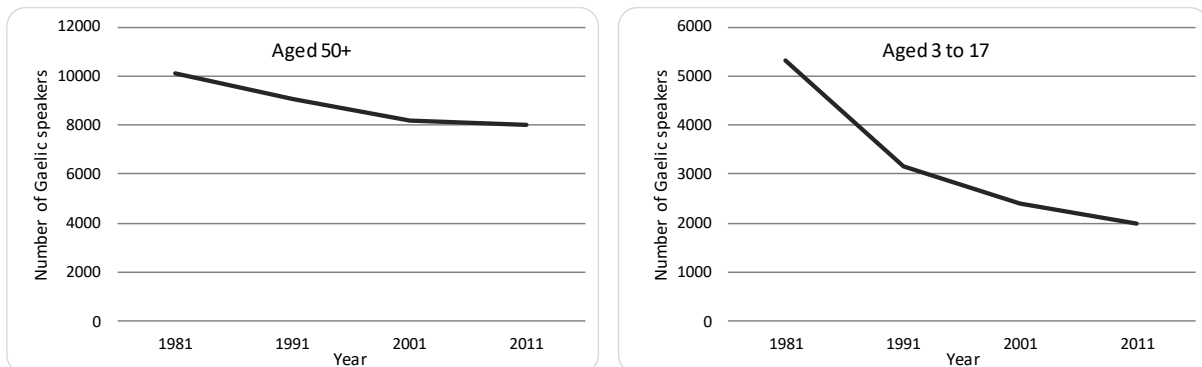
5. Deama-chànanachas na Gàidhlig agus dàta bhon chunntas-sluaigh (Caibideil 2)

Tha Caibideil 2 ann an *Gaelic Crisis* a' toirt seachad sgrùdadh mionaideach air dàta bho na cunntasan-sluaigh bho 1951 gu 2011, agus gu h-àraid bho 1981 air adhart. Tha na pàtran a leanas a' tighinn am follais:

- Crìonadh deama-chànanach luath sluagh na Gàidhlig bho 1981
- Call ann an comas an luchd-bruidhne iad fhèin ath-ghintinn
- A-mach às an t-sluagh chòmhnaidh os cionn 3 bliadhna a dh'aois, bha 52% de dhaoine ann an Cunntas-sluaigh 2011 ag innse gun robh iad comasach Gàidhlig a bhruidhinn an taca ri 80% ann an Cunntas-sluaigh 1981
- Tha Cunntas-sluaigh 2011 cuideachd a' sealltainn nach robh ach 44% den bhuidhinn aoise 18 gu 49 ag innse gun robh comas bruidhinn na Gàidhlig aca air feadh na sgìre rannsachaidh

- Thairis air na bliadhnaichean 1981 gu 2011, bha an crìonadh na bu luaithe anns a’ bhuidhinn aoise 3 gu 17 aig a bheil comas Gàidhlig an taca ris an fheadhainn os cionn 50 bliadhna a dh’aois
- ’S e fiosrachadh a’ chunntais-shluaigh an dealbh as dearbhaiche de neart na Gàidhlig, agus e a’ toirt seachad sealladh ro dhòchasach air cor na Gàidhlig mar chànan coimhearsnachd san latha an-diugh
- Tha beàrn timcheall air 30 puing % eadar dàta air comas an luchd-labhairt (Caibideil 2) agus cleachdadh na Gàidhlig ann an dachaighean (Caibideilean 5 agus 6). Tha seo a’ ciallachadh gu bheil cleachdadh na Gàidhlig anns an dachaigh fada nas laige na an ìre de chomas Gàidhlig anns na coimhearsnachdan seo
- Tha sluagh a’ chànain a’ gluasad bho shuidheachadh de chleachdadh **iarmaidach** a’ chànain anns a’ choimhearsnachd anns a bheil còrr is 25% de dhachaighean teaghlaich a’ cleachdadh na Gàidhlig am broinn sluagh de cho-dhiù 58% de luchd-labhairt Gàidhlig, chun an t-suidheachaidh èiginnich anns a bheil nas lugha na 15% de dhachaighean teaghlaich a’ cleachdadh na Gàidhlig agus nas lugha na 45% den t-sluagh chòmhnaidh anns an sgìre comasach air Gàidhlig a bhruidhinn
- Tha an nasgadh seo de 15% cleachdadh teaghlaich / 45% comas a’ comharrachadh an t-suidheachaidh **neo-bheòthail** anns nach eil Gàidhlig ga cleachdadh ach ann an suidheachaidhean neo-chudromach ann am beatha na coimhearsnachd, ann an cleachdadh institiuideach agus anns na buidhnean aoise as sine
- Taobh a-staigh nan deich bliadhna ri tighinn, bidh a’ chuid as motha de na coimhearsnachdan anns an t-suidheachadh **neo-bheòthail**, no an ìmpis a dh’ol a-steach ann, a-rèir mar a tha cùisean a’ dol an-dràsta
- Bidh cleachdadh agus toirt seachad na Gàidhlig gu sòisealta anns an àm ri teachd eu-comasach a dh’aithghearr, gun oidhirpean ath-bheòthachaidh subsainteach agus smiorail.

Mar a tha air a mhìneachadh ann an Caibideil 2 san leabhar, tha fiosrachadh a’ chunntais-shluaigh eadar 1981 agus 2011 a’ sealltainn crìonadh leantainneach ann an àireimh luchd-labhairt na Gàidhlig a tha a’ gabhail còmhnaidh anns na sgìrean far an do rinneadh an rannsachadh seo, mar a tha ri fhaicinn ann am **Figear 1**.

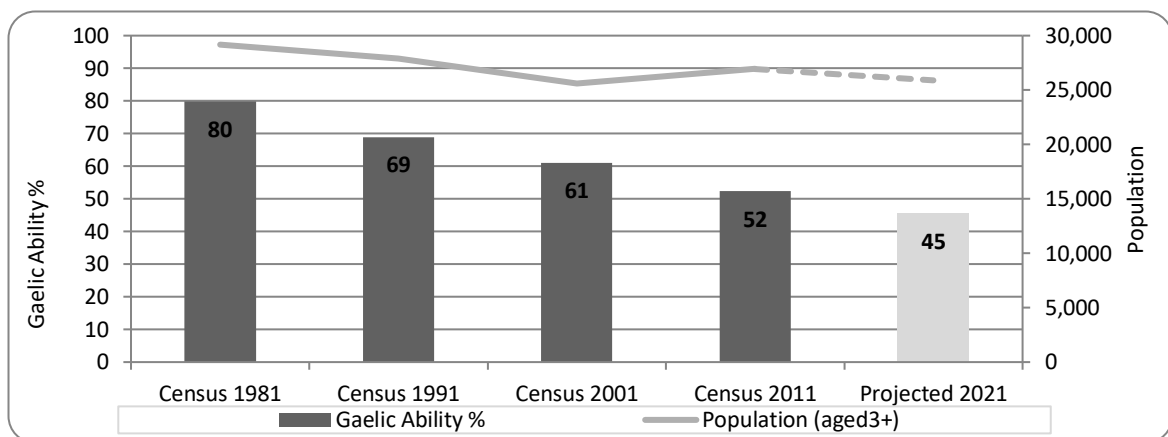
Figear 1: Àireamh luchd-labhairt na Gàidhlig gach deichead a’ sealltainn cho luath ‘s a bha an crìonadh anns na buidhnean aoise 50+ agus 3 gu 17

’S ann bho na 1980an air adhart a thachair call èiginneach an dlùiths shòisealta a-rèir dàta a’ chunntais-shluaigh anns an sgìre rannsachaidh uile gu lèir. Anns na deich bliadhna bho 1981 gu 1991, chaill na h-eileanan an dlùths shòisealta 80%+ de luchd-labhairt na Gàidhlig. Chrìon comas Gàidhlig gu dona anns a’ bhuidhinn aoise 3 gu 17 gu sònraichte anns na bliadhnaichean sin. Bha crìonadh 41% ann an àireimh luchd-labhairt na Gàidhlig am measg na buidhne aoise òig seo.

Tha luaths crìonadh na Gàidhlig bho 1981 air adhart a’ comharrachadh fàs tràth ann an aon-chànanachas Beurla anns na h-eileanan. Tha an dàta as ùire a thaobh comas Gàidhlig agus dachaighean ann an Cunntas-sluaigh 2011 a’ leigeil fhaicinn mar a tha làmh an uachdair aig aon-chànanachas Beurla a-nis, rud a tha air a mhìneachadh ann an Caibideil 2. Thachair seo mar thoradh air an dàimh chumhachd eadar aon-chànanachas anns a’ mhòr-chànan agus dà-chànanachas anns a’ mhion-chànan, rud a tha àbhaisteach ann an gluasad cànan. ’S e puing-thionndaidh chudromach a bh’ anns an lùghdachadh seo às dèidh 1981 ann an crìonadh nan lionraidhean sòisealta Gàidhlig anns na coimhearsnachdan.

Tha **Figear 2** a’ sealltainn ìrean tuairmsichte de chomas Gàidhlig san àm ri teachd a tha stèidhte air luaths a’ chrìonaidh eadar cunntasan-sluaigh anns an àm a dh’fhalbh agus air an sgrùdadh staitistigeach a rinneadh mar phàirt den rannsachadh seo.

Tha e a’ sealltainn lùghdachadh leantainneach agus susbainteach ann an comas bruidhinn na Gàidhlig anns na h-Eileanan Siar, agus an sluagh Gàidhlig tuairmsichte uile gu lèir air stairsich neo-bheòthail ro 2021.

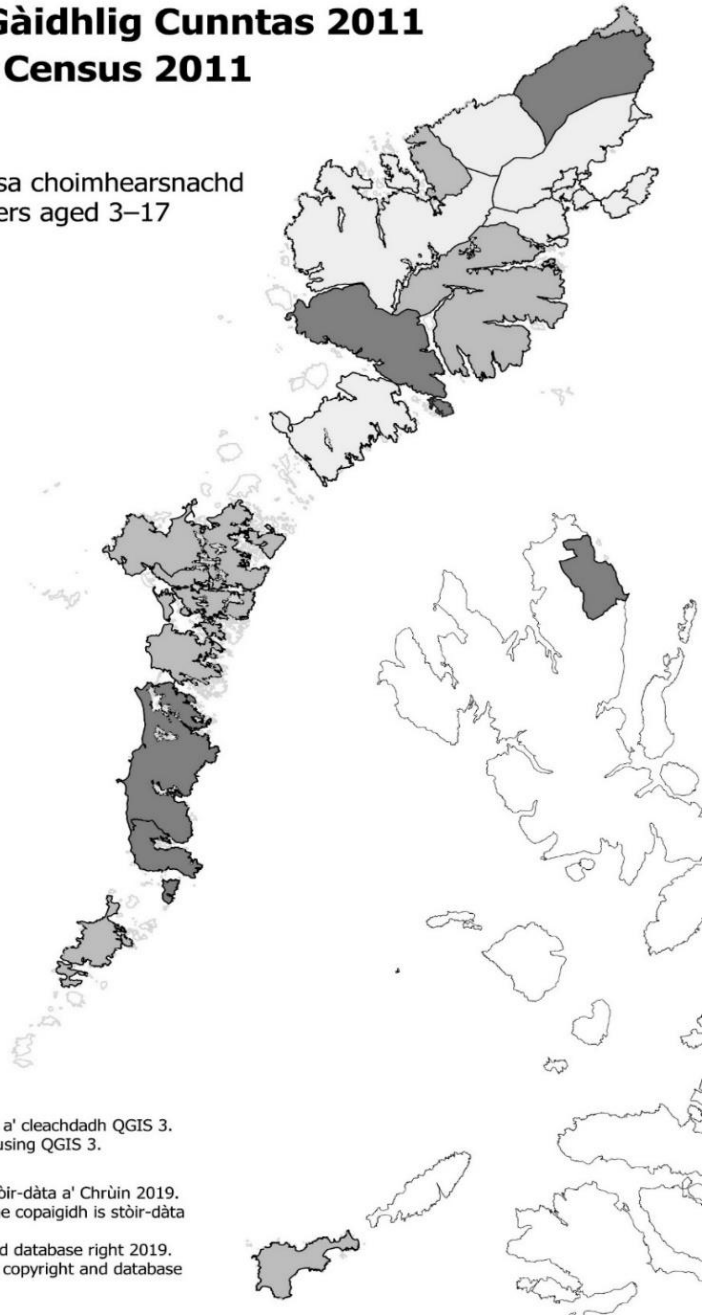
Figear 2: Treand anns an t-sluagh (3+bliadhna) chlàraichte (loidhne dàta neo-bhrìste) agus tuairmsichte (loidhne brìste) agus meud a-mach às a’ cheud de chomas Gàidhlig clàraichte agus tuairmsichte (2021), na h-Eileanan Siar

Tha Mapa 2.9 bhon phrìomh aithisg (cf. Clàr 2.4 ann an *Gaelic Crisis*) a’ sealltainn an dàta a thaobh comas Gàidhlig airson cunntas-sluaigh 2011 a-rèir bhrìdhean gnàthaichte de 15 puing a-mach às a’ cheud a bhuineas do na còig bannan comais Ghàidhlig 90%+, <90%, <75%, <60% and <45% anns a’ bhuidhinn aoise as òige, an fheadhainn 3 gu 17 bliadhna dh’aois anns gach sgìre rannsachaidh. Tha seo a’ sealltainn gu bheil buidheann na h-òigridh air tuiteam fo 45% a thaobh na h-ìre de chomas Gàidhlig ann an cha mhòr an dàrna leth de na sgìrean rannsachaidh, leis gu bheil iad coltach ris an t-seata neo-bheòthail, mar a tha air a mhìneachadh ann an Caibideil 2.

Luchd-labhairt Gàidhlig Cunntas 2011 Gaelic Speakers Census 2011

Cèarnan Sgrùdaidh
Study Districts

Luchd-labhairt aois 3–17 sa choimhearsnachd
Local proportion of speakers aged 3–17

Dèanta le Soillse & Bòrd na Gàidhlig 2019 a' cleachdadh QGIS 3.
Made by Soillse & Bòrd na Gàidhlig 2019 using QGIS 3.

Le dàta bho NRS © Dlighe copaidh is stòir-dàta a' Chrùin 2019.
Le dàta bhon t-Suirbhidh Òrdnais © Dlighe copaidh is stòir-dàta
a' Chrùin 2019.
Contains NRS data © Crown copyright and database right 2019.
Contains Ordnance Survey data © Crown copyright and database
right 2019.

Mapa 2.9: Brisidhean gnàthaichte den àireamh a-mach às a' cheud de dh' òigridh le comas Gàidhlig anns an Sgìre Rannsachaidh air fad, Cunntas-sluaigh 2011

6. Clann nan sgoiltean-àraich: cleachdadh agus comas Gàidhlig (Caibideil 3)

Mar phàirt den rannsachadh, chaidh suirbhidh a dhèanamh gus comas agus cleachdadh na Gàidhlig am measg clann a tha a' frithealadh sgoiltean-àraich air feadh na sgìre rannsachaidh a mheasadh. Thugadh ceisteachan do mhanaidsearan is do luchd-teagaisg nan sgoiltean-àraich. Tha fiosrachadh air comas Gàidhlig na cloinne aig an àm a chaidh an clàradh anns an sgoil-àraich a' toirt sealladh dhuinn air an ìre de chleachdadh na Gàidhlig ann an teaghlaichean. Tha suirbhidh nan sgoiltean-àraich a' leigeil fhaicinn gu bheil toirt seachad na Gàidhlig dhan ghinealach as òige anns an dachaigh a-nis a-mach às an àbhaist.

- Tha nas lugha na 4% de fhreagairtean a’ sealltainn an dara cuid comas fileanta bho thùs ann an Gàidhlig no tuigsinn na Gàidhlig aig àm clàraidh.
- Tha meudachadh beag ach cunbhalach ann a bhith a’ cleachdadh beagan Gàidhlig eadar àm clàraidh agus àm an t-suirbhidh, rud a tha a’ sealltainn gu bheil buaidh dhearbhadh bheag aig na sgoiltean-àraich. A dh’aindeoin sin, tha e coltach nach bi seo a’ dèanamh mòran diofair idir, anns an ùine nas fhaide, gun phoileasaidhean ath-bheòthachaidh chànan ciallach agus cunbhalach anns a’ choimhearsnachd as fharsainghe.
- Tha na toraidhean bho shuirbhidh nan sgoiltean-àraich a’ sealltainn gu bheil poileasaidhean oifigeil a thaobh foghlam tro mheadhan na Gàidhlig tuilleadh is dòchasach a thaobh Gàidhlig a thogail mar dhàrna cànan bhon sgoil-àraich, leis nach eil gu leòr de cheumannan ath-bheòthachaidh chànan sa choimhearsnachd gu lèir, agus air sàillibh dith ghoireasan ann an siostam nan sgoiltean-àraich. Tha dòchasan ro àrd an t-siostaim a’ cur uallach trom air luchd-obrach nan sgoiltean-àraich.

Tha dàta ann an **Clàr 1** stèidhte air dà cheist shònraichte co-cheangailte ri comas Gàidhlig na cloinne:

Comas Gàidhlig aig àm clàraidh	Comasach Gàidhlig a bhruidhinn		Comasach Gàidhlig a thuigsinn	
	N	%	N	%
Comas fileanta bho thùs	10	2.8	13	3.6
Deagh Ghàidhlig	5	1.4	11	3.1
Gàidhlig reusanta	14	3.9	26	7.2
Beagan fhaclan de Ghàidhlig	72	20.1	82	22.8
Gun Ghàidhlig	258	71.9	227	63.2
Sùim	359	100.0	359	100.0

Clàr 1: Comas bruidhinn agus tuigsinn na Gàidhlig aig àm clàraidh

Tha **Clàr 1** a’ sealltainn gun robh a’ cho-roinn as àirde den chloinn gun chomas idir ann am bruidhinn no tuigsinn na Gàidhlig nuair a chaidh an clàradh anns an sgoil-àraich (71.9% and 63.2% mu seach). Chaidh aithris gun robh Gàidhlig fhileanta bho thùs aig na bu lugha na 3% den chloinn.

Tha **Clàr 2** a’ sealltainn àireamhan uile gu lèir agus àireamhan a-mach às a’ cheud de fhreagairtean a thaobh dè an cànan a bhruidhneas am pàiste ri luchd-teagaisg anns an sgoil-àraich. Chithear gu bheil meudachadh susbainteach anns an àireamh de fhreagairtean anns na catagairidhean Beurla *Measgaichte* agus *Airson a’ chuid as motha* air na ceistean seo a thaobh ‘a-nis’ (aig àm an t-suirbhidh) an coimeas ris an ìre nas ìsle de fhreagairtean a thaobh ‘àam clàraidh’.

An cànan a bhruidhneas ri tidsearan sgoil-àraich	Aig àm clàraidh		A-nis (aig àm an t-suirbhidh)	
	N	%	N	%
Gàidhlig a-mhàin	7	1.9	5	1.7
Gàidhlig airson a’ chuid as motha	3	0.8	13	4.5
Measgachadh de Ghàidhlig agus Beurla	18	4.9	45	15.5
Beurla airson a’ chuid as motha	36	9.8	76	26.1
Beurla a-mhàin	300	81.3	151	51.9
Cànan eile	5	1.4	1	0.3
Sùim	369	100.0	291	100.0

Clàr 2: An cànan a bhruidhneas clann anns na sgoiltean-àraich ri tidsearan, aig àm clàraidh agus aig àm an t-suirbhidh

Tha **Clàr 2** a' sealltainn gum bi 21.7% de chloinn a' bruidhinn ann an Gàidhlig taobh a-staigh ìre nan trì roghainnean Gàidhlig as àirde aig àm an t-suirbhidh. Tha an dàta a-mach às a' cheud a' leigeil fhaicinn gur e Beurla as motha a bhios a' chlann a' bruidhinn ri tidsearan nan sgoiltean-àraich. Tha na freagairtean a thaobh cleachdadh cànan uile gu lèir a' comharrachadh suidheachadh anns a bheil Beurla mar phrìomh chànan a bhruidhneas clann aig àm clàraidh, agus gun lean a' chuid as motha dhiubh orra a' cleachdadh na Beurla fhad 's a tha iad anns an sgoil-àraich.

Faodar co-dhùnadh a dhèanamh gur e Beurla cànan na dachaigh airson a' mhòr-mhòr-chuid den chloinn, agus gu bheil làmh an uachdair aig cleachdadh na Beurla am measg phàistean òga ann an gnìomhachdan foirmeil agus neo-foirmeil nan sgoiltean-àraich anns na h-eileanan. Tha dàta agus freagairtean a tha a' tighinn a-mach às an rannsachadh seo gar toirt chun a' cho-dhùnaidh gu bheil togail na Gàidhlig san dachaigh a-nis gu mòr a-mach às an àbhaist. Cha mhòr nach e foghlam tro mheadhan na Gàidhlig a-nis an aon cho-theacsa airson clann a chuideachadh ann a bhith a' togail na Gàidhlig, a chionn 's gu bheil a' mhòr-mhòr-chuid de chloinn a tha gan clàradh ann an sgoiltean-àraich gun chomas aca sa Ghàidhlig.

7. Deugairean: cleachdadh, comas agus beachdan a thaobh na Gàidhlig (Caibideil 4)

'S e a bha an lùib suirbhidh nan deugairean (cunntas ann an Caibideil 4 san leabhar) ach ceisteachan a chaidh a lìonadh a-steach le feadhainn 16 gu 18 bliadhna a dh'aois anns na ceithir àrd-sgoiltean anns na h-Eileanan Siar. Tha na h-aon trioblaidean a' nochdadh anns na toraidhean 's a thàinig am follais ann an suirbhidh nan sgoiltean-àraich, 's e sin, cho iomallach 's a tha cleachdadh sòisealta na Gàidhlig anns na h-eileanan am measg na h-òigridh:

- Tha an ìre de chleachdadh na Gàidhlig tòrr nas ìsle na an ìre de chomas.
- Fiù 's dhaibhsan a tha ag ràdh gu bheil comas Gàidhlig aca aig ìre math gu fileanta, tha cleachdadh na Gàidhlig am measg na buidhne seo a-nis fìor lag.
- Tha mion-sgrùdadh air an dàta co-aonaichte a' sealltainn ìrean ìseal de chleachdadh na Gàidhlig san dachaigh; tha 18% den deugairean ag aithris gu bheil an dà phàrant fileanta sa Ghàidhlig, agus 5.1% ag aithris gu bheil iad a' bruidhinn Gàidhlig rim pàrantan *An còmhnaidh no Airson a' chuid as motha* den ùine (faic **Clàr 3**).
- Ged a tha timcheall air 20% de na deugairean ag aithris fileantachd sa Ghàidhlig (eadar fileantaich, 14.3%, no luchd-ionnsachaidh, 6%), tha 1.3% de dheugairean ag aithris gu bheil iad a' bruidhinn Gàidhlig rin caraidean *An còmhnaidh no Airson a' chuid as motha* den ùine.
- Uile gu lèir, anns gach sgìre taobh a-muigh Steòrnabhaigh, thuirtean beag nas lugha na 7% de na deugairean gum bi iad a' bruidhinn Gàidhlig rim pàrantan *An còmhnaidh no Airson a' chuid as motha*.
- Tha beàrn mhòr ann eadar àrd-mhiannan dearbhach neo-phractaigeach nan deugairean a thaobh Gàidhlig san àm ri teachd anns na h-eileanan (a-rèir mar a nochd anns na ceistean beachd) agus an ìre de chleachdadh na Gàidhlig ann an da-rìribh.
- A thaobh fèin-aithne, cha robh ach 32.6% de na deugairean a' coimhead orra fhèin mar Ghàidheil, an taca ri 79% de luchd-freagairt anns an t-suirbhidh choimhearsnachd (Caibideil 5), rud a tha a' buntainn ri mar a bhios na ginealaichean as sine anns na sgìrean Gàidhlig as làidire a tha air am fàgail a' coimhead orra fhèin.

Tha **Clàr 3** a' toirt seachad geàrr-chunntas den phrìomh dhàta bho shuirbhidh nan deugairean a-rèir Sgìrean Rannsachaidh Co-aonaichte, cho math ris na Sgìrean Dùthchail Air Fad ('s e sin Sgìrean Rannsachaidh taobh a-muigh Steòrnabhaigh; Sgìrean Dùthchail Air Fad = a h-uile Sgìre Rannsachaidh Cho-aonaichte ach a-mhàin Sgìre Rannsachaidh Cho-aonaichte Steòrnabhaigh agus Iomall a' Bhaile).

Sgìre Rannsachaidh Cho-aonaichte	Màthair às na h-eileanan (%)	Athair às na h-eileanan (%)	Màthair agus athair fileanta an Gàidhlig (%)	Sgoilearan ag ràdh gu bheil iad fileanta an Gàidhlig (%)	A' bruidhinn Gàidhlig rim pàrantan an còmhnaidh no airson a' chuid as motha (%)	A' bruidhinn Gàidhlig rin caraidean an còmhnaidh no airson a' chuid as motha (%)	A' bruidhinn Gàidhlig rin nàbaidhean an còmhnaidh no airson a' chuid as motha (%)
Leòdhas T&I (N = 49)	58.4	58.4	40.8	32.7	12.6	4.3	12.5
Leòdhas E (N = 80)	61.5	65.8	17.5	18.8	5.1	1.3	13.1
Na Hearadh (N = 37)	54.0	55.5	42.9	21.6	8.4	0.0	5.6
Uibhist a T, Beinn nam Fadhla (N = 19)	55.5	83.4	27.8	26.4	5.3	0.0	5.3
Uibhist a D, Barraigh & Bhatarsaigh (N =)	60.7	72.4	30.0	20.0	0.0	0.0	10.7
Steòrnabhagh & Iomall a' Bhaile (N = 78)	72.0	53.4	5.5	14.1	1.3	1.3	2.6
Sgìre Rannsachaidh (Na h-Eileanan Siar)	61.2	60.6	18.4	20.3	5.1	1.3	8.2
Sgìrean Dùthchail Air Fad (N = 215)	58.8	64.8	29.7	23.4	6.6	1.4	10.6

Clàr 3: Àireamhan a-mach às a' cheud de dh'àite-bunaidh phàrantan, comas agus cleachdadh Gàidhlig aig pàrantan agus aig sgoilearan, a-rèir Sgìrean Rannsachaidh Co-aonaichte agus Sgìrean Dùthchail Air Fad

Tha an dàta ann an **Clàr 3** a' sealltainn gu soilleir nan ìrean ìseal de chleachdadh na Gàidhlig ann an conaltradh eadar deugairean agus am pàrantan. 'S e a' phuing as cudromaiche bho shuirbhidh nan deugairean gu bheil a' Ghàidhlig air an iomall ann am beatha làitheil a' mhòr-chuid de dheugairean air feadh nan Eilean Siar agus nach bi iad a' gabhail cus dragh mu deidhinn. Tha an fhianais a thaobh an dà chuid crìonadh na Gàidhlig anns a' choimhearsnachd agus na h-ìrean ìseal de chomas Gàidhlig am measg nan deugairean a' sealltainn gun lean call na Gàidhlig dhùthchasaich air, gun ath-bheòthachadh a' chànain tron choimhearsnachd air fad. Às aonais ath-bheòthachadh aig ìre a' chomainn-shòisealta, chan eil an siostam foghlaim leis fhèin gu leòr airson oidhirpean ath-bheòthachaidh a chur an gnìomh gu h-èifeachdach am measg sluaigh dùthchasach na Gàidhlig. Tha gluasad gu bhith uile gu lèir an eisimeil ri siostam an fhoghlaim gus an ath ghinealach de luchd-labhairt fileanta a thoirt gu ìre, a bhiodh comasach cur ri cleachdadh a' chànain sa choimhearsnachd, do-chreidsinneach, an dà chuid mar bhonn-stèidh poileasaidh poblach agus mar bhunait do roinneadh èifeachdach agus cothromach de ghoireasan.

8. Suirbhidh Sòiseo-chànanach Coimhearsnachd nan Trì Eileanan agus Suirbhidh Gnè-eòlas an Luchd-labhairt (Caibideilean 5 agus 6)

Tha Caibideilean 5 agus 6 anns an leabhar a' cuimseachadh air dà sgrùdadh mionaideach air trì coimhearsnachdan eileanach. Chaidh Sgalpaigh na Hearadh, Griomasaigh agus Èirisgeidh a thaghadh a chionn 's gun robh ìrean meadhanach àrd de chomas Gàidhlig anna, a-rèir figearan a' Chunntais-shluaigh ann an 2011. Le bhith a' coimhead gu dlùth air na trì eileanan seo, bha cothrom ann proifilean sòiseo-chànanach de chuid de na coimhearsnachdan Gàidhlig as làidire a tha air am fàgail anns na h-Eileanan Siar a rannsachadh.

Bha modh-rannsachaidh an t-Suirbhidh Shòiseo-chànanaich Coimhearsnachd (Caibideil 5) coltach ri cunntas-sluaigh is e stèidhte air ceisteachan structaraichte, a chaidh a dhèanamh le luchd-obrach a' phròiseict is iad a' tadhal air dachaighean. Fhreachair 180 duine an ceisteachan, is iad a' riochdachadh 180 a-mach à 291 de dhachaighean uile gu lèir anns na trì eileanan a-rèir Cunntas-sluaigh 2011.

Tha Suirbhidh Gnè-eòlais an Luchd-labhairt (Caibideil 6) air a bhonntachadh air measadh a chaidh a dhèanamh le neach-comhairleachaidh ionadail anns gach eilean air comas agus cleachdadh Gàidhlig an t-sluaigh air fad anns na trì eileanan. Bha an luchd-comhairleachaidh gu math eòlach air an coimhearsnachdan fhèin, agus airson a' chuid bu mhotha bha iad gu math cinnteach mu na measaidhean aca air gach neach fa leth agus gach dachaigh anns a' choimhearsnachd aca fhèin.

Chaidh an dàta a thàinig à seo a chur còmhla agus a dhèanamh gun urra. Bha measaidhean a thaobh chatagaraidhean de luchd-labhairt stèidhte air slatan-tomhais mionaideach a chaidh aontachadh leis an luchd-chomhairleachaidh ionadail ro-làimh.

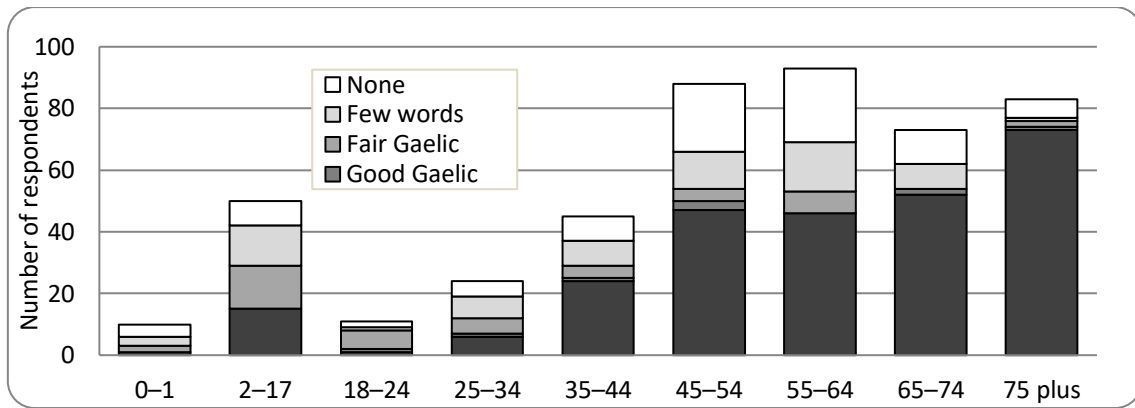
Tha suirbhidhean nan trì eileanan a' sealltainn na leanas:

- Ag aontachadh ris an sgrùdadh dheama-chànanach stèidhte air cunntasan-sluaigh ann an Caibideil 2, tha na suirbhidhean ionadail a' sealltainn gu bheil a' Ghàidhlig air a bhith a' call làmh an uachdair gu h-àraid bho na 1980an, ach gu bheil fianais shusbainteach ann gun do thòisich astar a' tighinn air crìonadh-cànain anns na 1970an.
- Anns an t-Suirbhidh Shòiseo-chànanach Choimhearsnachd, a-mach à feadhainn os cionn 65 bliadhna a dh'aois, thuirt 72% de luchd-fhreagairt anns na trì eileanan gun robh Gàidhlig fhileanta aca; thuirt 31.6% den luchd-fhreagairt nach eil an cèile a' bruidhinn ach Gàidhlig riutha, no gur e Gàidhlig as motha a bhios iad a' bruidhinn; ge-tà thogadh 15.5% de chlann an luchd-fhreagairt air fad ann an dachaighean tro Ghàidhlig a-mhàin airson a' chuid as motha.
- Tha crìonadh luath ann an toirt seachad na Gàidhlig dhan ath ghinealach agus ann an cleachdadh a' chànain anns an dachaigh am measg nam buidhnean aoise as òige a tha a' fuireach anns na trì eileanan seo.
- Tha na toraidhean coltach ri suirbhidhean nan sgoiltean-àraich (Caibideil 3) agus nan deugairean (Caibideil 4). Chaidh innse nach robh a' mhòr-chuid (63.6%) den luchd-fhreagairt fo 45 bliadhna dh'aois fileanta ann an Gàidhlig.

Leis gu bheil proifilean cànain Gàidhlig nan sluaghan-còmhnaidh ann an Sgalpaigh, Griomasaigh agus Èirisgeidh am measg nan coimhearsnachdan dùthchasach as làidire a tha fhathast ann, faodaidh sinn na co-dhùnaidhean a leanas a ruigsinn bho shuirbhidhean nan eileanan seo:

- Tha fiù 's na coimhearsnachdan Gàidhlig as làidire fada air adhart ann an gluasad cànain
- Tha togail is cleachdadh na Gàidhlig anns an dachaigh is anns a' choimhearsnachd a-nis gu math lag
- 'S e na buidhnean aoise as sine a-mhàin aig a bheil eòlas susbainteach sam bith air sòisealachadh agus air cleachdadh na Gàidhlig ann an suidheachadh coimhearsnachd
- Tha a' Ghàidhlig, mar sin, neo-chudromach ann am beatha na h-òigridh anns na trì eileanan
- Tha e soilleir gun do thòisich pròiseas a' ghluasaid cànain anns na 1970an
- Tha e follaiseach gu bheil cleachdadh dùthchasach na Gàidhlig a-nis gu math cugallach agus tha call iomlan a' chànain air fàire.

Tha **Figear 3** a' sealltainn comas Gàidhlig a-rèir buidheann aoise am measg luchd-còmhnaidh clàraichte anns na trì eileanan, a-rèir Suirbhidh Gnè-eòlas an Luchd-labhairt.

Figear 3: Comas Gàidhlig a-rèir buidheann aoise (N = 477)

9. A' lorg cùrsa a' chrìonaidh (Caibideil 7)

Tha Caibideil 7 a' toirt an fhiosrachaidh bho na diofar mhodalan rannsachaidh còmhla gus dealbh iomlan a thoirt seachad air crìonadh deama-chànanach na Gàidhlig anns an sgìre rannsachaidh. Tha prìomh thoraidhean an sgrùdaidh cho-dhàimh ann an Caibideil 7 a' toirt am follais a' cheangail dhearbhaich eadar dlùthsan shòisealta nas àirde de chomas Gàidhlig anns an t-sluagh agus toraidhean nas fhàbharaiche a thaobh cleachdadh na Gàidhlig san dachaigh, fèin-aithne Ghàidhealach, ìrean de dh'fhileantas am measg phàrantan agus caochladh thomhasan de bheòthalachd chànanain anns a' choimhearsnachd. Tha an dàta deama-chànanach Gàidhlig bho Chunntas-sluaigh na h-Alba a' taisbeanadh cùrsa crìonaidh gu math soilleir anns na h-eileanan thairis air 30 bliadhna bho 1981:

- Gach deich bliadhna bho 1981, bha call co-roinneil 13% anns a' chumantas ann an luchd-labhairt na Gàidhlig.
- Ann an dearbh-àireamhan, is ionann seo is call anns a' chumantas de 3,220 de luchd-labhairt na Gàidhlig gach deich bliadhna bho 1981 gu 2011.
- 'S e an crìonadh co-roinneil thairis air na 30 bliadhna 35%, 's e sin call glan de 9,660 de luchd-labhairt.
- Bha crìonadh an t-sluaigh Ghàidhlig fad nan deich bliadhna bho 1981 gu 1991 gu h-àraid cronail do bheòthalachd shòisealta na Gàidhlig.
- Anns na 1980an thuit luchd-labhairt na Gàidhlig anns na h-Eileanan Siar fon dlùths shòisealta àrd de 80%. Eadar 1981 agus 1999, bha lùghdachadh de 4,242 anns an àireamh de luchd-labhairt na Gàidhlig, 's e sin crìonadh de 18%, bho 24,226 de luchd-labhairt na Gàidhlig ann an 1981.
- Ge-tà chrìon a' bhuidheann aoise 3–17, tòrr dhiubh a rugadh anns na 1970an, na bu luaithe buileach anns na 1980an, bho 5,329 gu 3,166 de luchd-labhairt, 's e sin tuiteam uile gu lèir de 41% anns an àireamh de luchd-labhairt thairis air na deich bliadhna.
- Tha buidheann aoise na h-òigridh aig a bheil comas Gàidhlig ann an Cunntas-sluaigh 2011 a' gabhail a-steach nas lugha na 2,000 de luchd-labhairt.
- Ged a tha dàta bho Chunntas-sluaigh 2011 a' sealltainn gu bheil 52% den t-sluagh os cionn 3 bliadhna a dh'aois ag innse gu bheil comas Gàidhlig aca, tha coimeas eadar an dàta air comas Gàidhlig dhaoine fa leth agus cleachdadh na Gàidhlig anns an dachaigh (19% de na dachaighean teaghlaich air fad) a' sealltainn gu bheil timcheall air 11,000 duine ann an sluagh dùthchasach na Gàidhlig an-dràsta.
- Tha a' mhòr-chuid den luchd-labhairt dùthchasach seo os cionn 50 bliadhna a dh'aois, is iad sgapte air feadh nan eilean.

Tha an fhianais bhon phròiseact rannsachaidh seo air gluasad leantainneach a shealltainn air falbh bho dhà-chànanachas Gàidhlig-Beurla a dh'ionnsaigh aon-chànanachas Beurla. Chaill coimhearsnachdan Gàidhlig nan eilean an comas gus iad fhèin ath-ghintinn mar shluagh seasmhach anns na 1980an, le crìonadh nach robh cho luath anns na 1970an. Anns an t-suidheachadh shòisealta a tha ann, chan eil de ghoireasan deamagrafach no sòisealta aig sluagh na Gàidhlig a chumas suas làthaireachd mar choimhearsnachd anns na h-eileanan seachad air na 10 bliadhna ri tighinn, taobh a-muigh corra-lionra iomallach, mì-àbhaisteach de luchd-labhairt aosta.

Ann an deasbad cothromach sam bith a thaobh ath-bheòthachadh agus pròiseas poileasaidh eadar-dhealaichte, bidh e air leth cudromach gun aithnich an dà chuid a' choimhearsnachd agus na buidhnean oifigeil poblach firinn an t-suidheachaidh seo airson dèanamh cinnteach gun gabhar ri staing nan Gàidheal dùthchasach an dà-rìribh.

10. Ath-leasachadh poileasaidh na Gàidhlig a-rèir fìor shuidheachadh sòisealta an luchd-labhairt (Caibideil 8)

Tha Caibideil 8 den leabhar *Gaelic Crisis a'* toirt seachad measadh air na laigsean ann am poileasaidh Gàidhlig an latha an-diugh, agus anns na beachd-smuaintean a tha air a chùl, ann an co-theacsa an deilbh de dh'fhìor shuidheachadh sòisealta na Gàidhlig dhùthchasaich, agus a tha air a mhìneachadh tron rannsachadh seo.

10.1. Mì-chòrdadh eadar lèirsinn, solarachadh agus ro-innleachd

Tha sgrùdadh air frèaman-obrach a' phoileasaidh chànain a tha ann an-dràsta a' leigeil fhaicinn gu bheil mì-chòrdadh eadar an ìre àrd de dhòchas a thaobh poileasaidh cànain Gàidhlig ann an deasbadan institiudeach agus acadaimigeach air an dara làimh, agus cho dona 's a tha am briseadh sìos ann an cleachdadh sòisealta na Gàidhlig air an làimh eile. A bharrachd air seo, chan eil ach taic gu math lag ann dhan t-sluagh dhùthchasach Ghàidhlig, agus chan eil mòran comas-gnìomha neo-eisimileach aig na Gàidheil. Ged as e clach-mhìle a tha ann a thaobh aithneachadh oifigeil a' chànain, tha laigsean soilleir agus bunaiteach ann an Achd na Gàidhlig (Alba) 2005 agus anns an fhrèam-obrach poileasaidh a thàinig às, a' gabhail a-steach:

- Buntainneas lag nan iomairtean ro-innleachdail an-dràsta do luchd-labhairt dùthchasach na Gàidhlig
- Dìth èifeachd agus dìth chothromachd ann am buileachadh ghoireasan
- Comas lag bhuidhnean poblach gus toraidhean poileasaidh a libhrigeadh
- Droch bhuaidh shòisealta aig buntainneas lag a' phoileasaidh air sluagh na Gàidhlig.

10.2 Claon-bhàidh ri luchd-ionnsachaidh na Gàidhlig seach an sluagh cànain làthaireil

Tha claon-bhàidh ri luchd-ionnsachaidh na Gàidhlig agus ri luchd-labhairt roghainneil dà-chànanach a dh'fhaodadh a bhith ann san àm ri teachd ri faicinn ann an solarachadh poileasaidh làthaireil, a' dèanamh cron air luchd-labhairt dùthchasach a tha ann an-dràsta agus an coimhearsnachdan. Tha a' chlaon-bhàidh seo, a tha follaiseach ann an cuid de dheasbadan institiudeach agus acadaimigeach, a' cur suidheachadh sòisealta trioblaideach nan Gàidheal a tha ann an-dràsta an dàrna taobh, fhad 's a tha i a' cur air adhart gun tig piseach mac-meanmair air a' Ghàidhlig anns an àm ri teachd, ge be dè cho coltach no cho eu-coltach 's a tha e gun gabhar an cànan os làimh gu farsaing is gun tèid a chleachdadh gu sòisealta gu ìre shusbainteach.

Tha poileasaidh cànanain ann an Alba air prìomhachas a thoirt dhan Ghàidhlig mar chleachdadh sòiseo-chultarach dàrnach agus/no roghainneil a' dèanamh cron air daoine dha bheil i na prìomh fhèin-aithne is i aig teis-meadhan am beatha làitheil. Tha am poileasaidh seo a tha cuimsichte air luchd-ionnsachaidh air tighinn am bàrr, mas fhìor, gus dèanamh suas airson mar a dh'fhàilnich air 'poileasaidh Gàidhlig' cur an aghaidh crìonadh na coimhearsnachd Ghàidhlig.

Airson poileasaidh Gàidhlig a dhèanamh creideasach, so-dhèanta agus cunbhalach, feumar dol an sàs ris a' chlaonadh seo ann am poileasaidh agus ann an solarachadh.

Ann an co-theacs farsaing poileasaidh poblach na Gàidhlig ann an Alba, tha e cudromach a bhith ag aithneachadh nam feumalachdan eadar-dhealaichte a tha aig an dà phrìomh bhuidhinn shòisealta a bhuineas dhan Ghàidhlig, 's e sin a' choimhearsnachd Ghàidhlig thùsanach air an dàrna làimh, agus lìonraidhean eile taobh a-muigh nan Eilean Siar air an làimh eile, a' gabhail a-steach dhaoine a tha ga bruidhinn mar dhàrna cànan. Tha an laigse dheama-chànanach a tha an lùib suidheachadh sòisealta na Gàidhlig anns a h-uile h-àite ann an Alba a' sealltainn gu bheil an dà bhuidhinn feumach air a chèile airson a bhith seasmach is soirbheachail.

Gun choimhearsnachd thùsanach Ghàidhlig a tha stèidhte air seasmachd mhaireannach, a tha mar thobar de dhualchas cultarach agus cànanach Gàidhealach, chan ann a-mhàin gur dòcha gum bi e doirbh do luchd-ionnsachaidh Gàidhlig a thogail, ach ma dh'fhaodte gun caill iad adhbhar is reusan son a bhith a' cleachdadh na Gàidhlig, is iad gan lorg fhèin ann am falamhachd chànanach agus chultarach. Mar a tha air a sgrùdadh ann an Caibideil 2, tha dùbhlain leantainneach eaconamach agus dheamagrafach anns na h-Eileanan Siar agus ann an sgìrean eileanach eile a' cur ris an duilgheadas. Bidh taic is cuideachadh ga thoirt gus greim a chumail air daoine òga agus teaghlaichean òga a tha deònach cur ri beòthalachd na coimhearsnachd aig teis-meadhan ro-innleachd chreideasach sam bith airson ath-bheòthachadh.

Tha na molaidhean a tha air an toirt seachad ann an *Gaelic Crisis* a' cur air adhart frèam-obrach poileasaidh nas cothromaiche anns am bi luchd-ionnsachaidh agus luchd-labhairt na Gàidhlig a' co-obrachadh gu buannachd a chèile, is e a' faighinn seachad air an iomsgaradh bhreugach agus air an eascairdeas eadar feadhainn aig a bheil Gàidhlig bho thùs agus luchd-ionnsachadh a tha, gu h-ioranta, na thoradh air poileasaidh agus deasbadan làthaireil. Tha am frèam-obrach ùr a tha air a mholadh ag amas air cothromachd a thoirt air ais do phoileasaidh na Gàidhlig agus dhan bhuileachadh ghoireasan a thig às.

10.3. Cuideam air an duine fa leth seach air coimhearsnachdan

Tha poileasaidhean agus deasbadan làthaireil a thaobh na Gàidhlig a' brosnachadh cuideam air an duine fa leth seach air coimhearsnachdan, a' leantainn spiorad nua-libearalach na linn. Dh'adhbhraich seo dàimh a tha ga h-ath-neartachadh fhèin am measg na tha a' faighinn buannachd bhon chuideam roinneil air foghlam tro mheadhan na Gàidhlig agus craoladh, air brosnachadh nan ealan Gàidhlig, agus air sgoilearachd air dualchas agus cultar na Gàidhlig. Tha an cuideam roinneil seo a' cur air adhart tarraingeachd shìobhalta maoin chultarach an t-sluaigh Ghàidhlig a tha a' crìonadh, gun a bhith a' dìon beòthalachd an t-sluaigh. Am measg toraidhean a' chuideim roinneil seo ris nach robhas an dùil tha faireachadh de phairilis is de stadachd ann an coimhearsnachdan Gàidhlig air sàillibh na droch bhuaidh shòisealta a tha aig dìth chomas-gnìomha anns an t-suidheachadh aca fhèin.

Tha poileasaidh cànan airson na Gàidhlig san fharsaingeachd ga chur an gnìomh ann an dòigh nach eil idir ceangailte ri cho dona 's a tha an dùbhlán a tha ron choimhearsnachd chànan. Is ionann seo agus seasamh an dàrna taobh fhad 's a thathar a' faicinn lèirsgrìos a' chultair Ghàidhealaich agus sluagh a' chànan, ach aig an aon àm a bhith a' cur miannan an cèill airson a' chalpa chultaraich aca san àm ri teachd, is e air a dhealachadh bho mhath an luchd-labhairt fhèin.

Tha an fheallsanachd bhunaiteach a tha air cùl nam Planaichean Cànan Nàiseanta Gàidhlig, agus a thàinig a-mach à Achd na Gàidhlig (Alba) 2005, air a bhith easbhaidheach a thaobh dol an sàs ri feumalachdan na coimhearsnachd ann a bhith a' cumail taic ri mion-chànan dùthchasach a tha fo chunnart. A bharrachd air a' chlaon-bhàidh ri luchd-ionnsachaidh, tha claon-bhàidh institiudeach a dh'ionnsaigh iomairtean gus inbhe a thogail gu call buill a' choimhearsnachd a tha beò le fìor shuidheachadh sòisealta crìonadh a' chànan agus an staing dheamagrafach anns a' choimhearsnachd dhùthchasaich.

Bu chòir poileasaidh air a threòrachadh le institiudean nach eil a' toirt spèis do thoraidean sòisealta a chur an dàrna taobh, agus prìomhachas ro-innleachdail a chur na àite a tha a' cur poileasaidh cànan ag amas air a' choimhearsnachd aig teis-meadhan leasachadh na Gàidhlig, airson ceumannan taice ath-chothromachadh a dh'ionnsaigh na coimhearsnachd dhùthchasaich.

10.4. Bunait airson dol an sàs ris a' choimhearsnachd anns an àm ri teachd

Tha na trì ro-riatanasan bunaiteach a leanas an lùib a bhith a' dol an sàs gu soirbheachail ann an coimhearsnachdan nan eilean:

- a) Sluagh na Gàidhlig a chur aig teis-meadhan ghnòthaichean poileasaidh
- b) Cunntas agus tuairisgeul onarach den t-suidheachadh aca a thoirt seachad
- c) Clàr de phlanaichean tarraingeach agus ciallach a dhealbhadh a bhios comasach daoine a bhrosnachadh gus pàirt a ghabhail ann an gnìomh co-obrachail gus suidheachadh nan Gàidheal a leasachadh.

Bidh an clàr seo feumach air ro-innleachd a thairngeas air neartan coitcheann, lèirsinn àrd-amasach agus ceannardas cuimsichte, a bharrachd air obair dhealasach dhaoine fa leth.

11. Modail ùr airson ath-bheòthachadh na Gàidhlig anns a' choimhearsnachd dhùthchasaich (Caibideil 9)

Tha a' chaibideil mu dheireadh san leabhar a' mìneachadh modail ùr a tha air a mholadh airson ath-bheòthachadh na Gàidhlig air a stiùireadh leis a' choimhearsnachd, an **Co-chomann Mion-chànan Co-obrachail**. Bidh am modail seo stèidhte air dòigh-obrach choileanta a thaobh cànan anns a' chomann-shòisealta. Leis cho cugallach 's a tha coimhearsnachd na Gàidhlig anns na h-Eileanan Siar, mar a tha follaiseach ann an *Gaelic Crisis*, tha e soilleir gu bheil paradaidhm ùr a dhìth a bhios cuimsichte air fìor shuidheachadh sòisealta is cànanach luchd a' chànan a tha ann an-dràsta. Bidh poileasaidhean creideasach a thaobh leasachadh cànan anns a' cho-theacsa dhùbhlànach seo an crochadh anns a' chiad dol a-mach air a bhith a' lorg is ag aithneachadh uidheaman co-obrachaidh a tha no a dh'fhaodadh a bhith freumhaichte ann an coimhearsnachd na Gàidhlig. Bidh aonta a thaobh shlighean eadar-dhealaichte air adhart airson leasachadh a dhìth mus gabh toraidhean cànan nas soirbheachaile toirt gu buil.

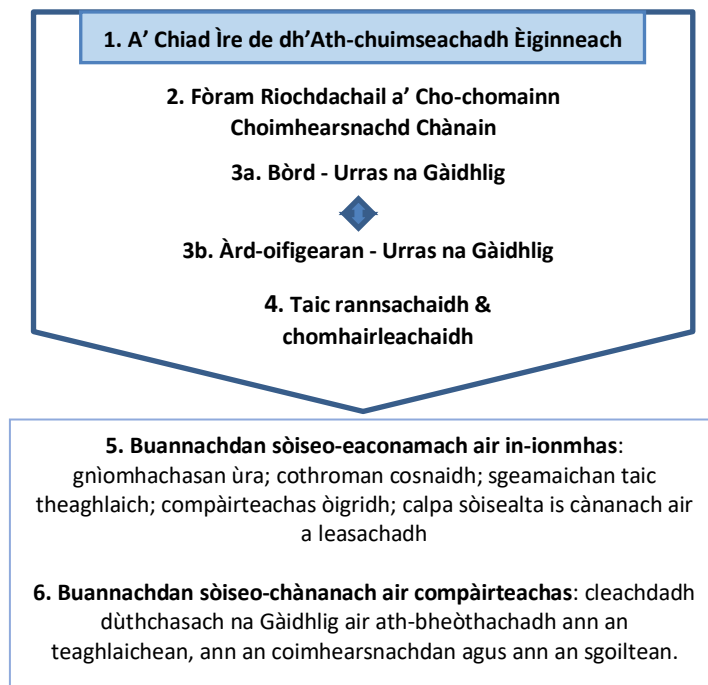
Am broinn frèam-obrach a' Cho-chomainn Mhion-chànan Cho-obrachail, 's e **Urras na Gàidhlig** am prìomh structar ùr a tha air a mholadh. 'S e moladh airson urras leasachaidh choimhearsnachd do na Gàidheil a tha ann an Urras na Gàidhlig. Bidh a' bhuidheann choimhearsnachd seo stèidhichte anns na h-eileanan agus fo smachd dìreach buidheann riochdachail de bhuill choimhearsnachd.

Bheir frèam-obrach a' Cho-chomainn Mhion-chànain Cho-obrachail air Bòrd na Gàidhlig ath-bheachdachadh is ath-mheasadh a dhèanamh air an ròl dhìreach a tha aca ann an leasachadh cuimsichte air a' Ghàidhlig anns na h-Eileanan Siar, agus a bhith ag aiseag dhleasan agus ghoireasan chun na buidhne ùire seo a bhios cuimsichte air a' choimhearsnachd, Urras na Gàidhlig.

Air an aon dòigh, bu chòir eileamaidean co-cheangailte ris a' choimhearsnachd ann am planaichean Gàidhlig bhuidhnean poblach a tha stèidhichte anns na h-Eileanan Siar aiseag gu Urras na Gàidhlig, leis an amas a bhith a' toirt cho-dhùnaidhean a thaobh iomairtean a ghabhail os làimh cho faisg 's a ghabhas air na coimhearsnachdan fa leth. Bidh suidheachadh an Urrais agus iomairtean co-cheangailte ris anns na h-eileanan cuideachd a' toirt leis buannachdan sòiseo-eaconamach nas fharsainge gu coimhearsnachdan nan eilean, is e a' cuideachadh gu dèiligeadh ris na dùbhlain dhubhach dheamagrafach agus shòiseo-eaconamach a tha mu choinneimh nan coimhearsnachdan, dùbhlain a tha air cur gu mòr ris an t-suidheachadh chunnartach a tha ceangailte ri cor na Gàidhlig anns na h-eileanan aig an àm seo.

Tha **Figear 4** a' toirt seachad cunntas farsaing air na co-phàirtean riatanach gus an t-Urras a stèidheachadh, às dèidh ùine de dh'ath-chuimseachadh èiginneach sa chiad dol a-mach. Tha modail a' Cho-chomainn Mhion-chànain Cho-obrachail airson Urras na Gàidhlig a' gabhail a-steach:

1. **Fòram Riochdachail** [seanadh coimhearsnachd] airson cùl-taic deamocratach agus aonta na coimhearsnachd a thoirt do dh'obair an Urrais
2. **Bòrd Urras na Gàidhlig** [stiùirichean an Urrais] airson goireasan buill na buidhne a stiùireadh agus iomairtean a cheadachadh gu buannachd na ballrachd
3. **Àrd-oifigearan Urras na Gàidhlig** [àrd-luchd-obrach an Urrais] airson iomairtean practaigeach sòiseo-eaconamach agus cultarach, pròiseactan agus modhan-taice do theaghlaichean is do choimhearsnachdan airson nan Gàidheal a stiùireadh
4. **Uidheaman rannsachaidh** is comhairleachaidh [taic acadaimigeach chuimsichte] gus rannsachadh a ghabhail os làimh agus fiosrachadh a sgaoileadh dhan Urras.

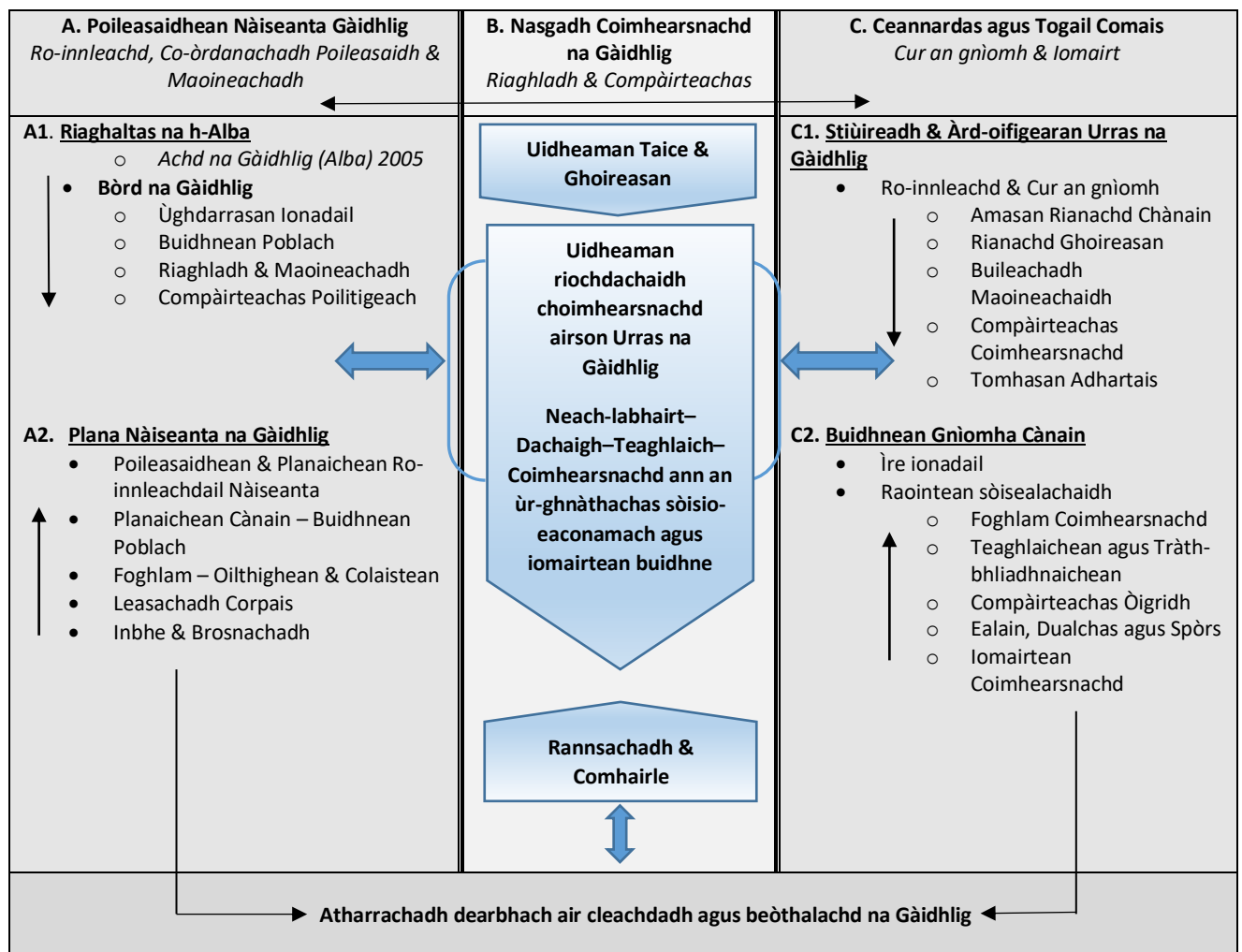

Figear 4 Co-chomann Mion-chànain Co-obrachail: Ìrean Co-phàirte 1–6

Tha sgeama coitcheann a tha a’ sealltainn mar a tha an Co-chomann Mion-chànain Co-obrachail suidhichte ann am frèam-obrach poileasaidh nàiseanta na Gàidhlig uile gu lèir ri fhaicinn ann am **Figear 5**. Tha an sgeama a’ comharrachadh mar a tha trì slighean leasachaidh air an cur ri chèile agus ag obair còmhla:

- Slighe A: Poileasaidhean Nàiseanta Gàidhlig
- Slighe B: Nasgadh Coimhearsnachd airson co-obrachadh agus compàirteachas
- Slighe C: Ceannardas, Riaghladh agus Togail Comais agus Coileanadh.

’S e buannachd a’ Cho-chomainn Mhion-chànain Cho-obrachail anns an sgeama ionadail agus nàiseanta, mar a tha air a shealltainn ann am **Figear 5**, gu bheil e a’ cur poileasaidh cànan airson sluagh dùthchasach na Gàidhlig ann am frèam-obrach coitcheann anns am bi buidhnean poblach agus lionraidhean de luchd-ionnsachaidh a’ co-obrachadh gus beòthalachd choitcheann a’ chànain ann an Alba ath-neartachadh. Tha seo a’ gabhail a-steach a’ cho-theacs dhùthchasaich taobh a-staigh nan eilean agus ann an lionraidhean de luchd-labhairt ann an àitean eile, co-theacs an luchd-ionnsachaidh agus Gàidhlig mar dhàrna cànan, cho math ri luach samhlaichail na Gàidhlig do nàisean na h-Alba.

Figear 5 Sgeama de phrìomh shnàithean an sgeama gu lèir

Tha trì slighean eadar-eisimeileach anns a' mhodail:

(1) 'S e **Colbh A** an t-slighe ro-innleachdail agus institiuideach fo smachd dìreach Riaghaltas na h-Alba. Tha i a' gabhail a-steach taobh sìobhalta-nàiseanta poileasaidh na Gàidhlig, airson a' chuid as motha tro dhealbhadh phlanaichean cànan a tha ag amas air solarachadh na Gàidhlig aig ìre roinneil a bhrosnachadh, iomairtean rianachd agus pròiseactan cànan.

(2) 'S e **Colbh B** an t-slighe choimhearsnachd fo rianachd agus smachd dìreach an uidheim eagrachaidh ùir a tha air a mholadh, Urras na Gàidhlig, a tha ag amas air diofar oidhirpean ath-bheòthachaidh a chur air adhart airson toirt seachad na Gàidhlig dhan ath ghinealach agus cleachdadh a' chànain anns a' choimhearsnachd a bhrosnachadh.

(3) 'S e **Colbh C** taobh stiùiridh a' mhodail. Tha e a' gabhail a-steach na taice phroifeiseantaich a bhios oifigearan Urras na Gàidhlig a' toirt seachad do choimhearsnachdan ionadail airson dèiligeadh ri prìomhachasan leasachaidh, mar a bhios iad gan aithneachadh le Urras na Gàidhlig.

12. Co-dhùnadh

Tha an rannsachadh ioma-mhodalach a tha air a thaisbeanadh ann an *The Gaelic Crisis in the Vernacular Community* a' toirt seachad sealladh stèidhte air fianais air suidheachadh sòiseo-chànanach nan Gàidheal san latha an-diugh anns na h-Eileanan Siar, ann an Stafainn agus ann an Tiriodh, a bharrachd air molaidhean dearbhach, agus ma dh'fhaodte adhartach, airson a dhol an sàs ris an dùbhlán.

Faodar an fhreagairt a tha air a moladh a thuigsinn anns an t-sreath dhearbhadh agus reusanta de thachartasan a leanas:

- a) aideachadh leis a' choimhearsnachd agus le buidhnean poblach gu bheil an suidheachadh èiginneach
- b) aideachadh am measg bhuidhnean poblach gu bheil poileasaidhean a tha ann an gnìomh an-dràsta airson sluagh dùthchasach na Gàidhlig mì-fhreagarrach
- c) aithneachadh gu bheil dòighean-obrach eadar-dhealaichte a dhìth ma thathar airson call iomlan na Gàidhlig dhùthchasaich a sheachnadh
- d) fios a leigeil bho gach taobh gu bheilear deònach beòthalachd shòisealta an t-sluaigh Ghàidhlig a neartachadh
- e) car a chur ann an oidhirpean poileasaidh agus planadh cànan (air falbh bho sholarachadh institiuideach foirmeil agus samhlaichail) cho luath 's a ghabhas airson cumhachd, solarachadh maoinachaidh agus goireasan ro-innleachdail ath-chothromachadh airson math bhuidhnean freumhaichte anns a' choimhearsnachd agus lìonraidhean Gàidhlig teaghlaich agus sòisealta, aig a bheil comas agus miann pròiseas atharrachaidh a tha ag amas air ath-bheòthachadh cànan anns a' chomann-shòisealta a thoirt gu buil.

Taing: Fhuair an rannsachadh seo taic bho Shoillse, an Lìonradh Nàiseanta Rannsachaidh airson Glèidheadh agus Ath-bheòthachadh na Gàidhlig. Tha na h-ùghdaran fada an comain luchd-obrach ann an Comhairle nan Eilean Siar airson na thug iad seachad de thaic ann a bhith a' cur air dòigh eileamaidean de dh'obair-raoin an rannsachaidh; nam pàrantan agus nam manaidsearan aig na sgoiltean-àraich a ghabh pàirt anns an rannsachadh; agus luchd-obrach is sgoilearan Sgoil MhicNeacail, Steòrnabhagh, Leòdhas; Sgoil Sir E Scott, an Tairbeart, na Hearadh; Sgoil Bhàgh a' Chaisteil, Barraigh; agus Sgoil Lìonacleit, Beinn nam Fadhla. Tha sinn air leth taingeil dhan luchd-chomhairleachaidh ann an eileanan Sgalpaigh, Ghriomasaigh agus Èirisgeigh a bha deiseil is deònach an cuid comhairle agus treòrachaidh a thoirt seachad. Os cionn a h-uile nì, ge-tà, bu toil leinn ar taing a chur an cèill do mhuintir nan Eilean Siar, an Eilein Sgitheanaich agus Thiriodh a ghabh pàirt ann an diofar eileamaidean den rannsachadh. Tha sinn nan comain uile airson an cuid ama agus sheallaidhean a thoirt dhuinn.

Fiosrachadh a bharrachd: Tha dàta agus fiosrachadh a bharrachd air toraidhean an rannsachadh ri fhaighinn aig: www.uhi.ac.uk/vernacularcommunity agus tro bhith a' conaltradh ris an Àrd-ollamh Conchúr Ó Giollagáin, Institiud Rannsachaidh Cànan, Oilthigh na Gàidhealtachd agus nan Eilean, 12b Slighe Nis, Inbhir Nis, Alba, IV3 5SQ. E-mail: sm00cog@uhi.ac.uk

The Gaelic Crisis in the Vernacular Community: A Comprehensive Sociolinguistic Survey of Scottish Gaelic.

Foillsichear: Clò Oilthigh Obar Dheathain.

ISBN: 978-1-85752-080-4.

Foillsichear a' Gheàrr-Chunntais Rannsachaidh air an *Gaelic Crisis in the Vernacular Community: A Comprehensive Sociolinguistic Survey of Scottish Gaelic*: Soillse ann an co-bhannt ri Institiud Rannsachaidh Cànan Oilthigh na Gàidhealtachd agus nan Eilean (2020).

Airson nan daoine anns na h-eileanan a thug cuideachadh leis an obair rannsachaidh seo agus airson nan daoine a chuireas am fiosrachadh gu feum.